

УДК 378.1:61
К 66

Олена КОРЖ

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО ЗНАЧУЩИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ

У статті розглядаються теоретичні засади формування професійно значущих якостей майбутніх лікарів. Зроблено аналіз потрактування «професійно значущих якостей» у психолого-педагогічній літературі. Визначено основні ознаки професійно значущих якостей. У статті також подано авторську дефініцію «професійно значущі якості майбутніх лікарів».

Ключові слова: професійно значущі якості, майбутні лікарі, формування професійно значущих якостей.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні спостерігаються глобальні зміни і перетворення у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Економічні перетворення, переосмислення суспільних поглядів і моральних норм, які домінували у ХХ ст. актуалізували проблему модернізації сучасної освітньої системи вищої школи. Створення і розвиток новітніх, інноваційних технологій, нові відкриття в галузі медицини, розвиток економічних зв'язків з іншими державами та конкуренція на сучасному ринку праці вимагає від фахівця фундаментальних знань, навичок, умінь, загальнолюдської культури і розвинених професійних якостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування професійно значущих якостей (ПЗЯ) стала предметом дослідження багатьох науковців у різноманітних галузях науки. Вона розглядається з урахуванням особистості вчителя різноманітної спеціалізації (В. Сластьонін, О. Бондаренко, В. Крутецький, А. Маркова, М. Федоренко та ін.) соціолога (І. Марчук); тренера-викладача (Є. Григор'єв); юриста (В. Савіщенко); працівника прокуратури (Т. Погорелова). Формуванню професійно значущих якостей фахівців медичних спеціальностей присвячено праці А. Борисюк, М. Будзяк, І. Вітенко, М. Жукової, І. Климкович, Т. Скрябіної, О. Уваркіної та ін.

Досліджуючи актуальну проблему вдосконалення освіти, А. Асмолов підкреслює: «Завдання системи освіти полягає не в передачі об'єму знань,

а в тому, щоб навчитися учити. При цьому становлення навчальної діяльності означає становлення духовного розвитку особистості. Криза освіти полягає в зубожінні душі при збагаченні інформацією» [1, 18]. Актуальність проблеми, що склалася у сфері підготовки медиків, беззаперечна. Це наслідок недостатньо високого рівня сформованості в особистості професійно значущих якостей, які є її безпосередньою професійною характеристикою.

Професійно значущі якості – ключ до фахової майстерності. Їх виявлення та цілеспрямоване формування вкрай необхідне на всіх етапах професійного становлення спеціаліста. Однак потрактування поняття «професійно значущі якості» настільки розмаїте, що спричиняє недоречне розгалуження наукової термінології. Це, зі свого боку, призводить до ускладнення розуміння педагогічної літератури, гальмує розвиток науки. Актуальність нашої розвідки полягає саме в пошуку оптимального рішення цієї проблеми.

Мета статті – визначити дефініцію поняття «професійно значущі якості» майбутніх лікарів.

Завдання: проаналізувати розмаїте потрактування «професійно значущих якостей» у психолого-педагогічній літературі; визначити основні ознаки ПЗЯ та сформулювати дефініцію цього поняття.

Теоретичний аналіз наукової літератури виявив функціонування в її межах понять «професійно важливі якості (ПВЯ)», «професійно значущі якості (ПЗЯ)», «професійно значущі якості особистості (ПЗЯО)», «професійно значущі особистісні якості (ПЗОЯ)». Це дає підстави стверджувати, що в науці на сьогоднішній день немає унормованого підходу до дефініції професійних якостей.

Отже, для аналізу професійно значущих якостей майбутнього лікаря необхідно визначити зміст цього поняття, урахувавши різні точки зору.

Укладачі енциклопедії професійної освіти тлумачать професійно значущі якості як «індивідуальні якості суб'єкта, які впливають на ефективність його діяльності та успішність оволодіння нею» [16, 352].

Зі свого боку, О. Бондаренко стверджує, що професійно значущі якості – це такі якості особистості, що висуваються сучасним суспільством до фахівців певної професії, а також впливають на успішність професійної діяльності та дають можливість успішно реалізувати себе в ній [2, 24 – 26.]

Низка дослідників, зокрема В. Шадріков, використовують термін «професійно важливі якості», який трактують як індивідуальні якості суб'єкта діяльності, що впливають на ефективність діяльності та успішність її опанування [15]. Варто зазначити, що О. Самохвал також уживає термін «професійно важливі якості», однак дещо розширює його тлумачення. Учений вважає їх стійкими якостями, які з'являються й удосконалюю-

ються у процесі реалізації мети, завдань та розвитку професійної діяльності. Водночас вони є результатом особистісного розвитку, який виникає і формується у процесі фахової підготовки [13, 12].

А. Борисюк під професійно значущими якостями медичного психолога розуміє низку важливих якостей фахівця, які сприяють успішному виконанню професійної діяльності, професійному удосконаленню й ефективному розв'язанню професійних завдань [3, 26].

М. Клищевська і Г. Солнцева, розглядаючи ПВЯ, використовують термін «індивідуально-особистісні особливості» і відзначають, що ПВЯ – це сукупність індивідуально-особистісних особливостей людини, яка визначає ефективність реалізації трудових функцій; це необхідні і достатні ознаки професійної придатності. Необхідні якості – це ті особливості об'єкта, які дозволяють описати його у всьому розмаїтті проявів; достатні ж якості – відрізнити цей об'єкт від інших. Автори відзначають, що індивідуально-особистісні особливості професіоналів, які обумовлюють ефективність діяльності, залишаються лише необхідними. Із практичної сторони важливішим для прогнозування успішності є виділення достатньої ознаки фахової діяльності. І ця ознака є професійно вагомою [10, 61 – 66].

М. Жукова акцентує увагу на тому, що найбільш успішний лікар має такі психологічні особливості:

1) прагнення до самостійності і незалежності, упевненість в собі, що дозволяє проявити успішність в стресових ситуаціях;

2) позитивне сприйняття образу «Я – лікар» (позитивні соціальні якості, не пов'язані з професійною діяльністю);

3) спрямованість поведінки на досягнення й успіх у професійній сфері, що обумовлює стійкість в успішності професійної діяльності і відвертанні невдач [8, 21].

У найменш успішних лікарів виявлено такі психологічні характеристики: прагнення уникнути самостійності, залежність від групових оцінок (виражена орієнтація на групу перешкоджає конструктивному подоланню непередбачених ситуацій); спрямованість поведінки на уникнення невдач у професійному середовищі; недостатньо розвинена здатність до клінічного спостереження, невміння помічати малопомітні, але важливі ознаки захворювання; характерні труднощі у спілкуванні з пацієнтами і колегами; поверхове знайомство із спеціальною літературою невдач [8]; [14].

Вагомими для нас є дослідження М. Будзяк, яка до специфічних особових властивостей лікаря відносить здатність швидко і глибоко заглиблюватися у психологію іншої людини, уміло привертати до спілкування для з'ясування причин захворювання і зміни стану пацієнта [4, 9]. Її дослідження ґрунтуються на системно-стильовій концепції Б. Коссова, де особистість людини розглядається як узагальнена система психічного відображення її життєдіяльності. «Властивості особистості –

це специфічне емпіричне узагальнення широкого життєвого досвіду людини» [4]. Особистісні властивості розглядаються у взаємозв'язку з різними видами діяльності, де рівень прояву однієї із них може досягати максимуму чи мінімуму в різних видах діяльності.

Дослідниця у своєму дисертаційному дослідженні властивостей особистості лікаря акушера-гінеколога наводить список рис, які характеризують схильність до певних видів діяльності й орієнтацію на професійне вдосконалення :

– вольові якості: дисциплінованість, наполегливість, рішучість, витриманість, енергійність;

– ділові якості: самостійність, цілеспрямованість, працездатність, організованість, ініціативність;

– моральні якості: моральна бездоганність, почуття справедливості, почуття громадського обов'язку, принциповість;

– організаторські якості: уміння встановлювати стосунки, приймати правильні рішення, прагнення до вдосконалення форм і методів роботи, оцінювати, організовувати робочий колектив [5].

Дослідниця вважає, що лікар повинен мати специфічні особові властивості. Вони трактуються як здатність швидко і глибоко проникати в психологію іншої людини, уміло розташовувати до спілкування для з'ясування причин захворювання і зміни стану пацієнта. До найбільш важливих особистісних властивостей належить клінічне мислення лікаря, яке ґрунтується на: 1) набутті медичних знань і формуванні основ медичної ерудиції; 2) лікарському досвіді в певній спеціальності; 3) особливостях клінічної пам'яті і лікарському мисленні.

Правильне мислення лікаря має характерні риси:

1) визначеність, однозначність та чіткість;

2) послідовність (має бути позбавленим логічної суперечності);

3) доказовість, обґрунтованість [5, 43 – 48].

Отже, усі вищезазначені особистісні особливості лікаря є основою лікарської діяльності і, як результат, проектують такі види стосунків: «лікар – пацієнт», «лікар – колега, суспільство», ставлення до себе як суб'єкта професійної діяльності [8, 18].

Т. Гіббс [6, 9 – 11] зазначає, що суспільство очікує від лікаря будь-якого фаху здатності до новаторства, творчості в роботі, гнучкості до зміни вимог, винахідливості; хисту до поширення знань та принципів професійної практики за допомогою зовнішньої оцінки й аудиту; адаптування до потреб системи охорони здоров'я і очікувань пацієнтів; упевненості в собі і своїй діяльності; відповідальності. У зв'язку з цим необхідним є формування низки таких особистісних якостей лікаря: самостійність, цілеспрямованість, наполегливість, спрямованість на самоосвіту, яка поповнює знання, розширює й стимулює розумову діяльність.

Так, Л. Дудікова розглядає питання дослідження процесу формування готовності до професійного самовдосконалення в майбутніх лікарів, яку визначає як інтегративну особистісну властивість, що характеризується системою професійних знань і вмінь, сформованих самоосвітніх і самовиховних умінь, професійної самосвідомості, переконаності в соціальній і особистій значущості професійного самовдосконалення, прагненні до нового й бажанні стати висококваліфікованим фахівцем [7]. Серед показників сформованості критеріїв досліджуваного феномену авторка виділяє такі: духовно-моральних, рефлексії, адекватної самооцінки, самостійності, дисциплінованості [7].

Низка авторів (І. Вітенко, І. Климкович, В. Сластьонін) виокремлюють та структурують професійно значущі якості через побудову моделі фахівця, зокрема, вагомий внесок у розв'язання проблеми зробив І. Климкович. Він визначає модель майбутнього медичного фахівця як відображення об'єму та структури його професійних і соціально-політичних якостей (знань, умінь, навичок), що в сукупності презентують його узагальнену характеристику як члена суспільства у сфері майбутньої трудової діяльності [9, 6].

Соціально-психологічні властивості особистості в цій моделі вчений розподіляє на три рівні:

- соціологічний або соціально-політичний (сюди входять такі поняття, як професійна етика, світогляд і рівень культури);
- психофізіологічний (ураховує особливості сенсорних процесів (особливості завантаження органів чуття); моторних дій (здатність до виконання тих або інших операцій) і нервово-психічну напруженість у роботі як емоційний фон трудової діяльності);
- психологічний (віддзеркалює загальнолюдські та індивідуальні властивості особи: інтелектуальні якості, гуманність, вольові якості, комунікативність, витривалість, стійкість до різних завдань) [9, 11 – 13].

Лікарська професія нараховує значну кількість медичних спеціальностей (хірург, терапевт, стоматолог, отоларинголог, акушер-гінеколог, окуліст, кардіолог, медсестра тощо), до яких висувають низку специфічних професійних вимог. Однак у літературі, як правило, можна знайти наукові праці, переважно присвячені побудові професіограм та психограм цих професій, визначенню відповідних ПЗЯ.

Зокрема, А. Мельника [11, 36] у результаті проведеного дослідження робить висновок: лікарєві-терапевту мають бути притаманними такі риси, як обізнаність, оптимізм, упевненість в собі, дисциплінованість, сила волі, психологічна компетентність, урівноваженість, ерудованість, бажання співпрацювати з пацієнтами, гнучкий та гострий розум, емоційний контроль.

Г. Рузін приділяє увагу лікарям-стоматологам. Автор стверджує, що характерними рисами стоматолога мають бути спостережливість і

проникливість, розвинуте клінічне мислення, професійна наполегливість і пристрасність, вольові якості (вміння керувати своєю поведінкою); якості уваги (особливо спостережливність, гнучкість); уміння соціальної перцепції або читання з обличчя; уміння розуміти, а не тільки бачити, тобто адекватно моделювати особистість людини, її психічний стан; уміння «подавати» себе у спілкуванні; уміння оптимально будувати своє мовлення в психічному плані, тобто вміння мовленнєвого й немовленнєвого контакту з людиною [11].

Сьогодні професійне становлення суб'єкта медичної діяльності слід розглядати як єдність процесів, які включають формування сукупності знань, умінь і навичок, з одного боку, і професійно значущих якостей – з іншого. Реалізації концепції безперервної освіти лікарів приділяється значна увага, що, зі свого боку, розв'язує проблему формування фундаментальних ЗУНОк. Однак системне дослідження проблеми формування професійно значущих якостей майбутнього медика відсутнє. Водночас сьогодні ні у кого не викликає сумніву, що ефективність діяльності лікаря значною мірою визначається не лише рівнем професійних умінь, ставленням до професії, мотиваційною спрямованістю, характером професійного самовизначення, але й наявністю розвинених професійно значущих якостей.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи зазначені вище підходи до визначення поняття професійно значущих якостей, хочемо зауважити: усі автори наголошують на тому, що йдеться передусім про особистісні якості, які сприяють ефективному опануванню певної професії.

Таким чином, трактуємо *професійно значущі якості майбутнього лікаря* як визначений вимогами суспільства комплекс особистісних властивостей лікаря, які сприяють успішному виконанню лікарської фахової діяльності, ефективному розв'язанню професійних завдань, особистісно-професійному зростанню й удосконаленню. Рівень сформованості професійно значущих якостей визначає процес розвитку людини як професіонала.

Отже, проаналізовано низку потрактувань ПЗЯ, які функціонують у науковому обігу, визначено основні ознаки. На основі цього сформульовано дефініцію поняття «професійно значущих якостей». Це дає змогу проводити подальші дослідження із педагогіки, спираючись на виведене потрактування, що, на нашу думку, сприяє унормуванню наукової термінології.

Література

1. Асмолов А.Г. Системно-деятельностный подход в разработке стандартов нового поколения / А.Г. Асмолов // Педагогика. – 2009. – № 4. – С. 18 – 22.

2. Бондаренко О.В. Содержание понятия «профессионально значимые качества» в отечественной науке / О.В. Бондаренко // Сборник науч. труд. Северо-Кавказского гос. технического ун-та. Сер. «Гуманитарные науки». – 2005. – № 2 (14). – С. 24 – 26.
3. Борисюк А.С. Психологічні особливості формування професійних якостей майбутнього медичного психолога : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07 / А.С. Борисюк. – Івано-Франківськ, 2004. – 229 с.
4. Будзяк М.О. Динамика развития свойств личности врача акушера-гинеколога : дисс. ... канд. псих. наук : 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / М. Будзяк. – М., 2005. – 151 с.
5. Будзяк М.О. Динамика развития свойств личности врача акушера-гинеколога : автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / М. Будзяк. – М., 2005. – 20 с.
6. Гіббс Тревор Д. Визначення та важливість безперервного навчання / Д. Гіббс Тревор // Сімейна медицина. – 2008. – № 1. – С. 9 – 11.
7. Дудікова Л.В. Формування готовності до професійного самовдосконалення в майбутніх лікарів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Л.В. Дудікова. – Вінниця, 2011. – 20 с.
8. Жукова М.И. Социально-психологические факторы успешности деятельности врача : автореф. ... канд. псих. наук : 19.00.05 «Социальная психология» / М.И. Жукова. – М. : 1990. – 23 с.
9. Климкович И.Г. Модель специалиста медицинского профиля : лекція / И.Г. Климкович. – М. : ЦОЛИУВ, 1989. – 36 с.
10. Клищевская М.В., Солнцева Г.Н. Профессионально важные качества как необходимые и достаточные условия прогнозирования успешности деятельности / М.В. Клищевская, Г.Н. Солнцева // Вестн. Московского ун-та. Сер. 14 : Психология. – 1999. – № 4. – С. 61 – 66.
11. Мельник А. Деякі питання професійної підготовки фахівців медичного профілю у контексті сучасних інтеграційних процесів / А. Мельник // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. «Педагогіка». – 2010. – Вип. 26. – С. 34 – 40.
12. Рузин Г.П. Опыт преподавания хирургической стоматологии и челюстно-лицевой хирургии : размышления педагога и хирурга / Г.П. Рузин. – Х. : Торнадо, 2003. – 88 с.
13. Самохвал О.О. Формування професійних якостей майбутніх менеджерів митної служби у процесі фахової підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / О.О. Самохвал. – Вінниця, 2009. – 23 с.
14. Цветкова Л.А. Коммуникативная компетентность врачей-педиатров : дисс. ... канд. псих. наук : 19.00.05 «Социальная психология» / Л.А. Цветкова. – СПб., 1994. – 168 с.
15. Шадриков В.Д. Деятельность и способности / В.Д. Шадриков. – М. : Изд. корпорация «Логос», 1994. – 320 с.
16. Энциклопедия профессионального образования : в 3 т. / науч.-ред. совет : С.Я. Батышев (пред.) и др. – М. : Рос. акад. образования: Ассоц. «Проф. образование», 1999. – Т. 2 : М – П. – 440 с.

Корж Елена. Теоретические основы формирования профессионально значимых качеств будущих врачей. В статье рассматриваются теоретические основы формирования профессионально значимых качеств будущего врача. Сделан анализ трактовки термина «профессионально значимые качества» в психолого-педагогической литературе. Определены основные признаки профессионально значимых качеств. В статье также подана авторская дефиниция «профессионально значимые качества будущего врача».

Ключевые слова: профессионально значимые качества, будущие врачи, формирования профессионально значимых качеств.

Korzh Olena. Theoretical Principles of Formation of Future Doctors' Professionalism. Theoretical principles of formation of future doctors' professionalism are discussed in the article. The analysis of interpretation of the term «professionally significant qualities» in psychological and pedagogical literature is made. The main features of the professionally significant qualities are determined. The author's definition «professionally significant qualities of future doctors» is presented in the article.

Keywords: professionally significant qualities, future doctors, formation of the professionally significant qualities.

Одержано 28.05.2015